

Nordboerne i Grønland

Et bidrag til diskussionen om eskimoernes rolle i Vesterbygdens affolkning

Af Jette Arneborg

1. Indledning

Når talen er om nordboerne i Grønland, ender man næsten uundgåeligt i en diskussion om, hvad der egentlig skete med dem: Hvorfor og hvordan de forsvandt fra Grønland efter næsten 500 års bosættelse.

Da Hans Egede tog til Grønland i 1721, var det bl.a. for at opsøge efterkommerne efter »de gamle norske«. Egede landede, hvor Grønlands nuværende hovedstad Nuuk/Godthåb ligger, og han blev hurtigt klar over, at han faktisk befandt sig i den gamle norrøne Vesterbygd, og at ingen nordboer var tilbage. Til sin død i 1758 bevarede han dog troen på, at efterkommere efter nordboerne stadig levede i Østerbygden, omme på den anden side, på Grønlands østkyst.

I slutningen af 1700-årene argumenterede Heinrich Peter von Eggers imidlertid overbevisende for, at Østerbygden ikke skulle søges på Grønlands østkyst, men at de mange norrøne ruiner i området omkring Qaqortoq/Julianehåb, som Egede selv beskrev efter et besøg i 1723, faktisk lå i Østerbygden (1). Nogle bevarede dog endnu i det stille håbet. Ingen vidste, hvad de på det tidspunkt endnu ukendte østgrønlandske fjorde kunne gemme. Men også dette håb blev slukket – af Gustav Holm, da han i 1884 sejlede i konebåd fra Nanortalik, rundt om Kap Farvel og op langs Grønlands østkyst til Ammassalik uden at træffe andre end eskimoer. Nordboerne var forsvundet fra Grønland.

Navnlig efter at von Eggers teori om Østerbygdens

placering på Grønlands vestkyst var blevet accepteret af de fleste, trængte spørgsmålet om nordboernes skæbne sig på. I 1830'erne tog medlemmer af Det Kongelige nordiske Oldskriftselskab initiativet til udgivelsen af tre-bindsværket *Grønlands Historiske Mindesmærker*, hvor alle på det tidspunkt tilgængelige kilder er publiceret.

Der er sket meget inden for nordboforskningen siden 1845, da sidste bind af *Grønlands Historiske Mindesmærker* udkom. Især Nationalmuseets systematiske arkæologiske udgravninger i nordbofygderne i mellemkrigsårene gav mange nye oplysninger om nordboernes livsvilkår, hvilket har bidraget til et mere nuanceret billede af de betingelser, nordboerne var op imod i Grønland, og vor egen tids miljø- og ressource debat har naturligt nok haft afsmittende virkning på de sidste årtiers nordbostudier, hvor navnlig økologiske aspekter har været inddraget i forskningen.

Mange forslag til løsning af gåden om, hvorfor nordboerne forsvandt fra Grønland er blevet fremsat gennem tiden: de uddøde som følge af hungersnød; de degenererede på grund af manglende kontakt med omverdenen og uddøde; de blev opslugt af den eskimoiske befolkning; de bukkede under for pest og andre sygdomme; de blev udryddet af eskimoer; de blev udryddet af engelske pirater; de udvandrede til Amerika; de drog tilbage til Island, hvor de kom fra – for blot at nævne nogle af de mange teorier.

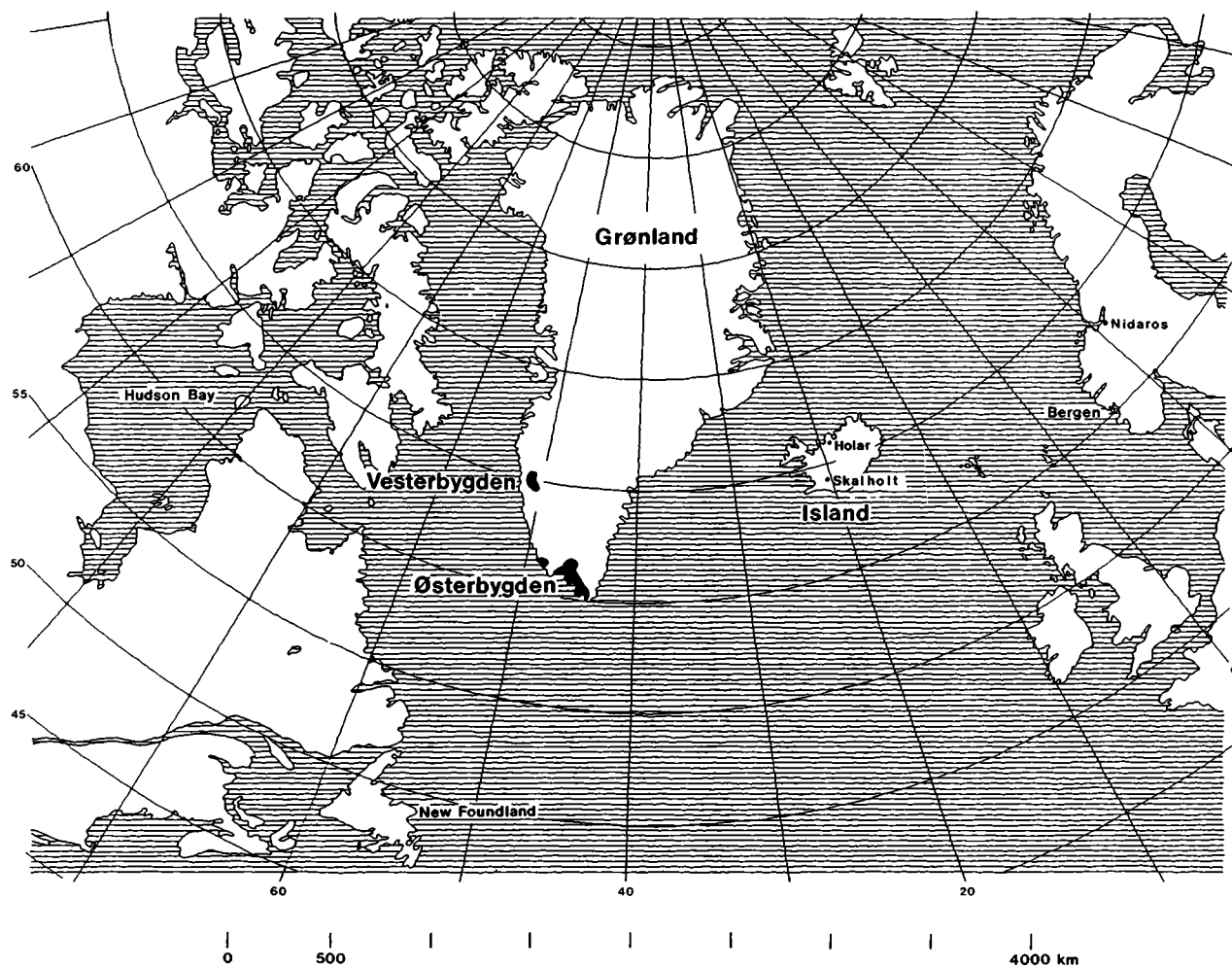

Fig. 1.

Det er ikke hensigten med denne artikel at føje nye forslag til den allerede lange liste, men i stedet at tage grundlaget for nogle af de tidligere fremsatte teorier op til fornyet drøftelse. Udgangspunktet er fire skriftlige kilder fra midten af 1300-årene, som har haft betydelig indflydelse på diskussionen om især Vesterbygdens af-folkning (2).

2. De fire skriftlige kilder

- I. 1342. Notits fra Skalholt bispesæde i Island.
»Grønlands Indvaanere faldt frivillig fra den sande Tro og de Christnes Religion, efter at have aflagt alle gode Sæder og sande Dyder, og vendte sig til Amerikas Folkefærd ...«
Og kilden fortsætter:
»... Deraf kom det at de Christne begyndte at afholde sig fra den grønlandske sejlads ...« (3).
- II. 1355. Befalingsbrev udstedt af Kong Magnus Eriksson Smek.
»Konning Magni befalingsbrev gifvet Powell Knutsson på Anarm at seigle til Grønland ... Vi ville at I (Powell Knutsson) haffuer at tage alle de mænd (med), som i Knarren ville fare ... bede vi at de annamme denne vor befaling med rett god villie for sagen, som udi Grønland hawer indført kristendom oc ophold til denne dag oc vil end ei lade den nederfalle om vore dage ...« (4).
- III. Ca. 1360. Præsten Ivar Bardssons Grønlandsbeskrivelse. Efter en kort omtale af Vesterbygden slutter Ivar:
»... Nu haffuer Skrellinge all Vesterbygden ud; daa er der noch Heste, Geder, Nød, Faar, alt villdt och ingen Folch, christenn eller hedenn.«
Herefter er føjet til:
»Item dette alt, som forsagt er, sagde oss Iffver Bardsen Grønlænder, som var forstander paa Bi-

schobsgaarden i Gardum paa Grønland udi mange Aar, at hand haffde alt dette seett, och hand var en aff dennem, som var udneffender aff lagmanden, att uddriffve de Schrellinger udaff Vesterbygd ...« (5).

- IV. 1379. Årbogsnotits fra Island.
»Skrælingerne gjorde fjendtlige Anfald paa Grønlænderne, dræbte 18 Mænd af dem, men fangede 2 Dreng og gjorde dem til trælle« (6).

1342-oplysningen om grønlændernes frafald fra den sande kristne tro stammer fra et latinsk værk *Annalium in Islandia Farrago*, forfattet af Skalholt-bispen Gisle Oddsson i begyndelsen af 1600-årene. Gisle, der voksede op på Skalholt, havde i sin ungdom adgang til bispesædets bogsamling og arkiv, før en stor del af det gik op i luer under en brand i 1630 (7). Det er derfor ikke utænkeligt, at Gisle kendte til i dag ikke-eksisterende kilder, og at 1342-oplysningen er blandt disse.

Kong Magnus Smeks befalingsbrev fra 1355 kendes kun i en afskrift fra 1500-årene, i en noget forvirret oversættelse fra svensk til dansk (8).

Ivar Bardssons Grønlandsbeskrivelse kendes i adskillige afskrifter, hvoraf de fleste stammer fra 1600-årene, de ældste fra 1500-årenes slutning. Versionen, som bringes i *Grønlands Historiske Mindesmærker*, er ifølge Finnur Jonsson »en ret god afskrift« fra det 17. årh. (9). Finn Magnussen og C. C. Rafn, som stod bag udgivelsen af *Grønlands Historiske Mindesmærker*, bedømmer den selv til at være den version, der kommer originalen nærmest.

Tæt op ad denne danske version ligger en engelsk oversættelse fra 1608. I den engelske udgave gøres der nøje rede for, hvorledes den oprindelige norske tekst blev oversat til højtysk i 1560, fra højtysk til hollandsk, og så, i 1608 fra hollandsk til engelsk. Det oplyses

Fig. 2. Østerbygden.

desuden, at den oprindelige norske beretning blev fundet på Færøerne i en gammel regnebog henved 100 år tidligere (10).

Finnur Jonsson mener, at afskrivningen af Ivar Bardssons Grønlandsbeskrivelse er sket på initiativ af den danske ærkebisp i Nidaros/Trondheim, Erik Valkendorf, der i 1500-årenes begyndelse indsamlede oplysninger om Grønland med henblik på en genoptagelse af sejladsen på det tabte skatteland (11).

Årbogsnotitsen fra 1379 om det eskimoiske overfald på nordboerne kendes i to forskellige afskrifter. Den

ene i afskrift fra 1600-årene, den anden ligeledes fra nyere tid (12).

3. Forskningsoversigt

I diskussionen om de grønlandske nordboers forsvinden fra Vesterbygden kædes de fire kilder som regel sammen.

I *Grønlands Historiske Mindesmærker* tager Finn Magnussen og C. C. Rafn udgangspunkt i 1379-kilden, og hertil knytter de så de øvrige tre kilder. 1342-oplysningen om grønlændernes frafald fra den kristne tro er

således forvarslet om noget, der skulle vise sig at blive meget værre: I 1342 er eskimoerne nået frem til de allernordligst boende nordboer i Vesterbygden og har isoleret disse fra den øvrige norrøne befolkning. For at overleve har de indesluttet været tvungne til at blande sig med eskimoerne og antage disses sæder og skikke. Direkte fjendtlige overfald på nordboerne skete i 1379, »...men da førte de (eskimoerne) en ordentlig krig mod indbyggerne (nordboerne)...« (13). Overfaldet henlægger Magnussen og Rafn til Vesterbygden, og som støtte for teorien fremhæver de dels Magnus Smeks brev med omtalen af faren for kristendommens forfald i Grønland, dels Ivar Bardssons beretning om den øde Vesterbygd.

I publikationen om de arkæologiske undersøgelser i Ikigaat/Herjolfsnæs, i nordboernes Østerbygd, tilslutter Poul Nørlund sig nølende Magnussens og Rafns opfattelse af eskimoernes rolle i forbindelse med Vesterbygdens undergang. Under indtryk af Kong Magnus Smeks befalingsbrev fra 1355 og oplysningerne hos Ivar Bardsson konkluderer Nørlund: »...and the direct cause of the sending of the ship was presumably the sudden descent of the heathen eskimos on the Western Settlement...« (14). De eskimoiske sagn, der enstemmende beretter om, hvorledes eskimoerne overfaldt nordboerne i disses bygder, undlader Nørlund at inddrage i diskussionen, fordi han mener, at det sene nedskrivningstidspunkt for sagnene – de fleste er skrevet ned i midten af 1800-årene – gør dem uegnede som kilde.

Senere, i *De gamle Nordbobygder ved Verdens Ende* fra 1935, er Nørlund knap så forbeholden over for indholdet af sagnene (15). At nordboerne direkte skulle have forladt den kristne tro, sådan som det fremføres i 1342-kilden, har Nørlund vanskeligt ved at tro. Når kristendommen havde trange kår på Grønland, så skyldes det

mangel på præster, som følge af dårlige skibsforbindelser mellem Norge og Grønland. Nørlund ser 1342-kildens oplysning om nordboernes frafald fra kristendommen som udtryk for, at nordbosamfundet i Vesterbygden har været under opløsning allerede i 1340'erne.

Mens Nørlund var forbeholden over for udryddelsesteorien, er Daniel Bruun i sin bog *Erik den Røde* fra 1932 ikke spor i tvivl. På grundlag af Grønlandsbeskrivelsen og udsagnet i de eskimoiske sagn slår Bruun fast, at nordboerne i Vesterbygden blev udryddet af eskimoerne. Men Daniel Bruun er på linie med Poul Nørlund, når det drejer sig om tolkningen af 1342-kilden. Isolation fra Norge betød åndeligt forfald og i nogle tilfælde integration i det eskimoiske samfund. Kong Magnus Smeks befalingsbrev fra 1355 ser Bruun som et forsøg på at ophæve isolationen. Overfaldene på Vesterbygden henlægger Bruun til 1300-årenes sidste halvdel, og han mener, at 1379-sammenstødet fandt sted i Østerbygden.

I 1948 publicerede sprogforskeren William Thalbitzer i *Det Grønlandske Selskabs Årsskrift* en artikel om Kong Magnus Smeks befalingsbrev. Thalbitzer ser brevet som optakten til en kongelig missionsrejse til Grønland, hvor kristendommen var truet på grund af de fremtrængende eskimoer. I modsætning til de ovenfor omtalte forfattere mener Thalbitzer ikke, at man af oplysningerne i Grønlandsbeskrivelsen kan udlæse, at nordboerne har været udsat for voldelige angreb fra eskimoernes side, og som støtte herfor bringer han 1342-kilden. Han mener nemlig, at ordlyden i 1342-kilden hentyder til, at Vesterbygdens befolkning frivilligt forlod deres gårde for at slå sig nedovre på den anden side af Davis Strædet, i Amerika, for at prøve lykken der. 1379-kilden omtaler Thalbitzer ikke.

Nordmanden Helge Ingstad går i *Landet under Polarstjernen* fra 1960 ind for Thalbitzers teori. Vesterbyg-

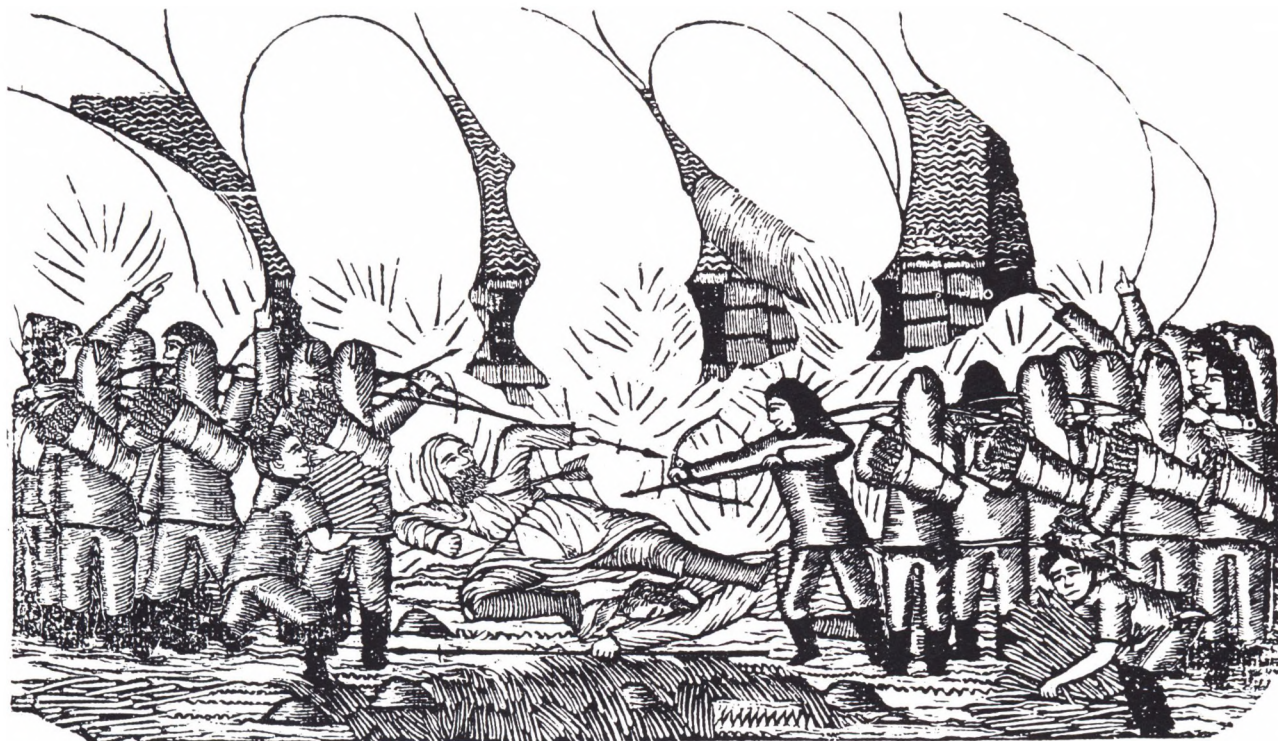

Fig. 4. Eskimoer overfalder nordboerne. Træsnit af Aron fra Kangeq. Efter Kaladlit Assilialiait, udgivet af Lars Møller 1860.

dens befolkning udvandrede til Amerika, frivilligt og ikke på grund af eskimoiske overfald. 1379-oplysningen ser Ingstad som et mindre, uundgåeligt sammenstød mellem de to så vidt forskellige befolkningsgrupper, og han kæder ikke Magnus Smeks befalingsbrev sammen med Vesterbygdens affolkning. I stedet foreslår han, at kongen havde andre – økonomiske – motiver til en Grønlands-ekspedition. I 1346 beretter de islandske annaler om Grønlands-knarren, at den kom til Bergen med overmåde meget gods, og i 1347 fortælles om et grønlandsk skib på Island, fordrevet dertil af

dårligt vejr på vej fra Markland til Grønland. Ingstad mener, kongen var interesseret i de rigdomme, som kom fra Grønland, og han foreslår, at det måske også var 1355-rejsens formål at gæste Amerika.

Historikeren Finn Gad er den, der senest har behandlet de fire skriftlige kilder samlet (16). Såvel Ivar Bardssons Grønlandsbeskrivelse, 1355-befalingsbrevet fra Magnus Smek som 1379-årbogsnotitsen om det eskimoiske overfald på nordboerne, vidner ifølge Gad om krigslignende tilstande mellem de to befolkningsgrupper. For at underbygge denne teori fremfører Gad

de eskimoiske sagn; men bortset fra Grønlandsbeskrivelsens oplysninger om Vesterbygden mener han, at hverken de norrøne kilder eller de eskimoiske sagn kan knyttes til Vesterbygden specielt; de må gælde for forholdene i det norrøne Grønland som helhed.

Til sidst skal Jørgen Meldgaards *Nordboerne i Grønland* fra 1965 og Knud Kroghs *Erik den Rødes Grønland* fra 1967 – ny udgave 1982 – omtales, selv om ingen af de to forfattere specielt behandler de fire kilder, der er emnet for artiklen her.

Jørgen Meldgaard ser de norrøne bygders undergang som resultatet af flere sammenfaldende faktorer, hvoraf en er problemet med de fremtrængende eskimoer. Han ser indholdet af de eskimoiske sagn som en bekræftelse på formodningen om, at der har været blodige stridigheder mellem eskimoer og nordboer. Meldgaard afviser dog, at eskimoerne ligefrem skulle have udryddet nordboerne. Generelt dårligere livsbetingelser, bl.a. på grund af klimaforværring, har været medvirkende årsag til, at den norrøne befolkning forlod deres gårde. I første omgang er Vesterbygden blevet forladt til fordel for bedre områder nede i Østerbygden, og da det blev svært at opretholde livet der også, er der sket en tilbagevandring fra Grønland til især Island.

Knud Krogh tilslutter sig stort set Meldgaards ideer, blot er han mere forbeholden over for de eskimoiske sagn. Af Grønlandsbeskrivelsen mener Krogh, at man kun kan udlede, at Vesterbygden lå øde, da Ivar Bardsson var der i midten af 1300-årene. Kilden siger intet om, hvorvidt eskimoiske angreb skulle være årsagen hertil.

Som det fremgår af forskningsoversigten, har de eskimoiske sagn om nordboerne spillet en vigtig rolle for de teorier, der fremlægges som forklaring på nordboernes forsvinden fra Grønland. I flere tilfælde, især i

den senere litteratur, er det til syvende og sidst indholdet af sagnene, der har været bestemmende for hypotesedannelsen, og dermed også for tolkningen af de fire kilder, som behandles i denne artikel.

På en nær handler de eskimoiske sagn om, hvordan nordboerne blev slået ihjel af eskimoerne. Undtagelsen er et sagn, som Hans Egedes søn Niels nedskrev i 1770. Her bliver nordboerne udryddet af udefra kommende pirater (17). Som tidligere omtalt er de fleste af sagnene først skrevet ned i midten af forrige århundrede, da inspektøren for Sydgrønland, Heinrich Rink, tog initiativet til at få indsamlet og nedskrevet de mange sagn, som blev fortalt på kysten (18).

Eskimologen Inge Kleivan er den, som senest har behandlet de eskimoiske nordbosagn, og hun konkluderer i en artikel i tidsskriftet *Grønland* fra 1982, at man ikke kan betragte sagnene som egentlige historiske kilder. De spændende beretninger om hvorledes det lykkedes for eskimoerne at overliste nordboerne, er, ligesom stedfæstelserne i sagnene, eftertidens fortolkninger af begivenhedernes forløb.

Kleivan afviser altså ikke, at der har fundet sammenstød sted mellem de to befolkningsgrupper. Hun finder det bekræftet af de norrøne kilder, men fortæller ikke, hvilke norrøne kilder, hun tænker på. Der er dog ingen tvivl om, at hun bl.a. refererer til de fire skriftlige kilder, som er præsenteret her.

4. Grønland, »landet langt væk fra andre lande« – og arkæologien

Et andet gennemgående tema i diskussionen om nordbobygdernes undergang er isolationsteorien.

Allerede Magnussen og Rafn mente, at den egentlige årsag til, at det overhovedet kunne gå så galt for nordboerne i Grønland, var de norske kongers svigten af de løfter om besejling, de havde givet grønlænderne i

forbindelse med disses accept af at skulle betale skatter og afgifter til den norske krone (19). Da kongerne samtidig opretholdt monopol på Grønlandshandelen, blev besejlingen til Grønland sjælden og tilfældig. Isolationsteorien har siden haft almen tilslutning, og som følge heraf er især den politiske udvikling i nordbobygderne stort set blevet betragtet som uafhængig af udviklingen i det øvrige nordatlantiske område.

Vender vi os mod arkæologien, er der imidlertid intet i fundmaterialet fra udgravningerne i nordboernes kirker og gårde, som tyder på kulturel isolation fra Norge og Nordatlanten.

Aage Roussell påviste i sin doktordisputats *Farms and Churches in the Mediaeval Settlements of Greenland* fra 1941, at kirkebyggeriet i Grønland lige til det sidste fulgte samme tendenser som i de øvrige nordatlantiske områder. Blot med den forskel at grønlænderne, naturligt nok, måtte tilpasse byggeriet arktiske forhold. Svend Erik Albrethsen har siden sandsynliggjort, at også de grønlandske gårde følger skandinavisk, specielt islandsk byggetradition (20). Dragterne fra Iki-gaat/Herjolfsnæs i Østerbygden er klart europæisk inspirerede, og de øvrige genstandsfund fra udgravningerne i nordbobygderne peger i samme retning (21).

Set på baggrund af nordboernes materielle kultur er det åbenbart, at datidens skandinaviske strømninger også – på et eller andet tidspunkt – nåede Grønland, hvor befolkningen tog, hvad den kunne bruge, og tilpassede det egne forhold. Hermed er imidlertid ikke sagt, at besejlingen til Grønland ikke var begrænset. Grønlænderne har sikkert ofte, ligesom islændingene gjorde det, klaget over for sjældne skibsanløb, og sikkert med rette.

I arbejdet med det arkæologiske kildemateriale har det været en naturlig forudsætning at inddrage sammenligningsmateriale dels fra den samtidige eski-

moiske Thule-kultur, dels fra Skandinavien og Island, hvor den norrøne kultur havde sit udspring. Men når talen er om de skriftlige kilder, er det, som om isolationsteorien har haft afsmittende virkning på indstillingen til kildegruppen som helhed. Det er således et generelt kendetegn, når tolkningen af de fire »Vesterbygd-kilder« næsten alene tager udgangspunkt i begivenheder, som antages at have fundet sted i selve Grønland, mens man nok har forsømt at klarlægge og inddrage kildernes ophavssituation i vurderingen af dem.

5. Nordboerne og kirken

Lad os begynde med 1342-oplysningen om grønlændernes frivillige frafald fra den sande kristne tro. Som nævnt kendes denne efterretning kun fra Gisle Oddssons latinske værk fra 1630'erne, og den er formuleret i en berettende stil, hvor fortællerens – Gisles? – egen stillingtagen skinner tydeligt igennem.

Netop i 1500-1600-årene var der på Island stor interesse for Grønland og den norrøne befolknings skæbne, og oplysningen om årsagen til den manglende besejling må være Gisles bud på en forklaring. At nordboerne skulle have vendt sig mod Amerikas folkeslag, kan være led i samme forklaring; i alle tilfælde ville en middelalderforfatter ikke anvende betegnelsen Amerika. Tilbage er selve oplysningen om grønlændernes frafald fra den kristne tro, som jeg tror, har været ud-sagnet i den oprindelige tekst.

I Magnus Smeks befalingsbrev til Powell Knutsson udtrykkes også bekymring for kristendommens beståen på Grønland. Denne bemærkning kan bl.a. være affødt af den omstændighed, at grønlænderne i 1355 havde været uden bisp i flere år. I alt stod bispestolen i Gardar ledig i 19 år, inden en ny bisp kom til Grønland i 1368. Vakancen er søgt forklaret med de dårlige

skibsforbindelser mellem Grønland og Norge, og vi har da heller ingen efterretninger om sejlads i den pågældende periode. På den anden side kan man sige, at initiativet lå i Norge. Ønskede man at sende en bisp til Grønland, kunne man udruste et skib til formålet.

I perioden før vakancen residerede bisp Arne i Gardar fra 1314 til 1348, hvor han af ærkebisen i Nidaros blev forflyttet til Færøerne. I Arnes bispetid var sket det, at ærkebisen i 1343 havde udnævnt Jon Skalli Eiriksson til Grønlands bisp. Fejlen – hvis det var en fejl – blev åbenbart hurtigt opdaget, og i den islandske årbog, hvorfra vi har oplysningen, er tilføjet: ...men kunne ikke komme dertil; og bisp Arne levede da endnu, hvilket ærkebisp Paul ikke vidste...« (22).

Også denne episode er blevet fremhævet som bevis på Grønlands isolation. Hertil er at indvende, at selv om der måske kunne gå år uden kommunikation mellem ærkebispesædet i Nidaros og det fjerne bispedømme, så ville man nok forvente, at ærkebisen først udnævnte en ny bisp, når han havde sikre efterretninger om, at det var nødvendigt.

Ærkebispens udnævnelse af Jon Skalli til grønlændernes bisp fandt imidlertid sted i 1343, og grønlændernes frafald fra den kristne tro siges at være sket i 1342. Omkring samme tidspunkt, i 1341, udstedte Bergen-bispen rejsepas til Ivar Bardsson, for at denne kunne rejse til Grønland og varetage Bergen-bispens interesser der (23). Var der sket noget på Grønland, som afstedkom disse begivenheder?

Bergen-bispens rejsepas til Ivar Bardsson er interessant i den sammenhæng og giver måske en del af svaret. Grønland hørte sammen med de andre norske skattelande i Nordatlanten og Finmarken til Bergen fehirde, hvilket betød, at fehirde dér stod for indkrævningen af de kongelige indtægter fra de nævnte områder. I midten af 1300-årene tog bisen i Bergen

del i administrationen af kongens indtægter fra fehirde og havde sikkert økonomiske fordele heraf. Fra 1340 har vi to breve skrevet af bisp Håkon af Bergen til kong Magnus Smek, hvori bisen beklagede sig over, at fehirde – og han selv – ikke havde fuld kontrol over alle indtægter fra skattelandene, fordi indbetalerne erklærede sig ansvarlige over for kongen alene (24). Med andre ord: de ville ikke betale skatterne, der var bestemt for kongen, til bisen.

På baggrund af disse to breve fra Bergen-bisen og oplysningen fra 1342 om grønlændernes frafald fra den sande kristne tro, ser det ud som om, der er sket noget på Grønland, som involverer den kristne kirke. Og i lyset heraf kan ses både Ivar Bardssons rejse til Grønland som Bergens-bispens udsending og ærkebispens udnævnelse af Jon Skalli til grønlændernes bisp på et tidspunkt, hvor disse havde en bisp, som de åbenbart ikke ville give slip på, siden Jon ikke »kunne komme dertil«.

De 19 bispeløse år peger i samme retning. Om det så var grønlænderne, som nægtede at modtage Jon Skalli, der til trods for det uheldige udnævnelsestidspunkt formelt var deres bisp efter 1348, eller om det var ærkebisen, der ikke ville sende Jon op til Grønland, er et åbent spørgsmål.

Vender vi blikket mod Grønlands nærmeste nabo i Nordatlanten, Island, udspillede der sig her gennem næsten hele middelalderen en kamp mellem den romersk-katolske kirke og de islandske kirkeejere om overherredømmet over den islandske kirke. På Island var egenkirkevæsenet enerådende (25). Kirkebygningerne lå til de gårde, på hvis jord de var opført. Gårdejerne ejede kirken og dermed også retten til at oppebære dens indtægter. I 1297 måtte de islandske kirkeejere, efter årtiers stridigheder med pavekirken – repræsenteret ved ærkebisen i Nidaros og den norske

konge, som støttede kirken i denne sag – indgå et kompromis, der med tiden skulle vise sig at blive de velhavende islandske stormandsslægters ruin, samtidig med at romerkirken fik den fulde kontrol over den islandske kirke (26).

Grønland blev koloniseret fra Island af islændinge omkring år 1000, og siden synes der at have bestået forholdsvis tætte forbindelser mellem de to øer. Alle hidtil registrerede kirker i Grønland er fundet i tilknytning til en gård, og altid til en større gård med gode tilliggender – det var ikke småbønderne, som byggede kirke. På den baggrund finder jeg det ikke urimeligt at antage, at den grønlandske kirke var organiseret som den islandske, og at de grønlandske kirkeejere derfor var udsat for samme pres fra ærkebispens og romerkirken, som de islandske kirkeejere.

Måske betød 1297-aftalen på Island øget pres på grønlænderne, og at disse til sidst svarede igen med at nægte at have noget at gøre med pavekirken og dens repræsentanter, sådan som Bergen-bispens breve fra 1340 kunne tyde på. Udnævnelsen af Jon Skalli kan være ærkebispens forsøg på at få en loyal person indsat i bispesædet i Gardar i en kritisk periode. Jons senere karriere som bisp i Holar, Islands andet bispesæde, viser, at han dér blev betragtet som romerkirkens mand (27).

I 1327 kunne pavens kollektorer aflægge regnskab for indkommen korstogstiende fra Norden, og på dette tidspunkt figurerer grønlænderne blandt indbetalerne (28). 18 år senere, i 1345, besluttede et provincial-konsilium i Bergen, hvor blandt andre ærkebispens og Bergen-bispens var til stede, at søge nedslag i korstogstiende, som paven havde udskrevet kort forinden. Samtidig hermed gjorde man det klart over for paven, at der ingen indbetalinger ville komme fra Færøerne og Grønland (29). For Grønlands vedkommende kan år-

sagen hverken være manglende besejling eller armod, for året efter, i 1346, meddeler de islandske årbøger som tidligere omtalt, at knarren var kommet fra Grønland med overmåde meget gods.

Svaret på konsiliets henvendelse viser iøvrigt, at paven ikke ville acceptere manglende tiendeindbetalinger fra Færøerne og Grønland (30). Men om det lykkedes for ærkebispens at inddrive dem er uvist.

I 1351 pålagde paven den norske og den svenske gejstlighed at indbetale en fireårig afgift af alle indtægter, og her kommer Magnus Smeks befalingsbrev fra 1355 ind i billedet. Øjensynlig var det nemlig kongen, der stod bag skattekravet.

Ca. 20 år tidligere var det lykkedes Erling Vidkunson, rigsforstander for barnekongen Magnus Smek, at få paven til at overlade kongen halvdelen af den seksårstiende, der blev indbetalt i 1327. Det var angiveligt til kampen mod »de hedenske russere og kareler«, som det udtrykkes i Magnus Smeks kvittering fra 1328 (31). Det kom ikke til krig, da kongen og storfyrsten af Novgorod indgik en fredsaftale, der udløb i 1348. På dette tidspunkt forberedte Magnus Smek sig på en ny krig mod russerne, og i den forbindelse lykkedes det at få paven til at beskatte gejstligheden og love kongen halvdelen af indtægterne til dækning af udgifterne ved en ny krig mod de hedenske russere. Men ikke nok med det: den anden halvdel af skatteindbetalingerne skulle kongen have som et paveligt lån (32).

Krigen blussede op igen men ebbede hurtigt ud og resulterede i en ny fredsaftale, vistnok i 1351. Krigen var altså afsluttet lang tid før de gejstlige afgifter kom ind, men kongen havde stadig ret til pengene, og han havde hårdt brug for dem.

I 1350 havde Magnus måttet afgive den norske krone til sin søn Håkon mod at beholde bl.a. indtægterne fra skattelandene Island, Færøerne og Shetlandsøerne.

I Sverige var der utilfredshed med hans styre; hans engagement i Skåne var kostbart, og han havde problemer med hanseaterne. Oveni kom så krigen mod russerne, der kun havde betydet gældsætning for den i forvejen forgældede konge.

Set i lyset af den betrængte situation kong Magnus således befandt sig i, er det vanskeligt at forestille sig, at han i 1355 skulle lade et skib udruste alene i den hensigt at komme en lille nødstedt befolkning langt oppe i Grønlands Vesterbygd til hjælp. Sandsynligere er det, at Powell Knutsson skulle sejle til Grønland for at inddrive grønlændernes andel i fireårsafgifterne, som netop forfaldt i 1355. Hvis det var en straffeekspedition, Powell skulle ud på, sådan som Finn Gad udtrykker det (33), så skulle våbnene ikke vendes mod eskimoer, men mod grønlænderne, som åbenbart ikke var så villige til at betale. Det er uvist om ekspeditionen overhovedet blev til noget.

Efter at bisp Jon Skalli Eiriksson i 1357 var blevet forflyttet til Holar, udsendtes i 1368 en ny bisp til Grønland, bisp Alf. Han blev den sidste residerende bisp her og døde ti år senere, i 1378. Det er uvist, om denne udnævnelse hænger sammen med indgåelsen af en aftale mellem grønlænderne og ærkebisen i Norge, f.eks. i forbindelse med Ivar Bardssons hjemkomst fra Grønland. Men under alle omstændigheder ville det være svært for nordmændene at håndhæve aftaler med grønlænderne på grund af Grønlands geografiske placering og den besværlige sejlads dertil.

Aftale eller ej: to breve udstedt på Island i henholdsvis 1414 og 1424 vidner om, at man dér var noget skeptiske over for grønlændernes forhold til romerkirkens krav. Til trods for at Sigrid Bjørnsdatter og Thorstein Olafsson havde både den grønlandske bisps stedfortræder, Eindrede Andreassons, og præsten Paul Hallvardssons ord og segl på, at alle kirkelige regler

om lysning og ægteskabs indgåelse var overholdt i forbindelse med deres bryllup i Hvalsø-kirken på Grønland i 1408 (34), så måtte Brand Haldorsson, Thord Jorundsson, Thorbjørn Bardsson og Jon Jonsson, der alle overværede brylluppet i Hvalsø, i 1414 sværge på, at alt var gået rigtigt til efter Guds og den hellige kirkes love (35). Senere, i 1424, måtte yderligere en bryllupsdeltager, Sæmund Oddsson, afgive samme vidneudsagn (36).

Ægteskab og lysning forinden var blandt de krav, romerkirken stillede til islændingene under den langvarige kirkestrid. Loven om ægteskab blev indført på Island 1275 og lysning blev lovfæstet i 1290 (37).

6. *Skrællingerne og Vesterbygden*

Et konkret resultat af Ivar Bardssons rejse til Grønland er Grønlandsbeskrivelsen, som er den mest detaljerede topografiske beskrivelse, vi har fra det norrøne Grønland. Desværre omfatter beskrivelsen blot Østerbygden. Om Vesterbygden får vi kun den beklagelige meddelelse, at Ivar under sit besøg fandt bygden mennesketom.

Som det fremgår af citatet ovenfor, falder teksten i Grønlandsbeskrivelsen i to dele. Hovedteksten består af Ivars egen beretning om forholdene i Grønland, og interpoleret heri er en fortællers bemærkninger. Efter hovedtekstens beretning om rejsen op til Vesterbygden får vi således fortællerens uddybende kommentarer til turen. Det er uvist, hvornår disse interpolationer er sket, men det er fristende at se dem som 1500-1600-årenes forsøg på at finde forklaringer på nordboernes skæbne på linie med Gisle Oddssons kommentarer i 1342-kilden.

Jeg er enig med dem, der fremfører, at man ikke på grundlag af Grønlandsbeskrivelsen alene kan udlede,

at eskimoerne havde foretaget overfald på Vesterbygden.

I hovedteksten konstaterer Ivar, at Vesterbygdens norrøne befolkning havde forladt stedet, hvorfor eskimoerne nu frit kunne råde over området. Fortællerens tilføjelser er noget mere krigerisk formuleret, men siger faktisk heller ikke noget om eskimoiske overfald. Tværtimod var det Ivar, der blev sendt op til Vesterbygden for at uddrive skrællingerne, og det skulle vist ikke foregå med fredelige midler. Men selvfølgelig kan dette være en reaktion på forudgående eskimoiske overfald, selv om det ikke skrives klart i teksten.

Er den formodning rigtig, at fortællerens bemærkninger i Grønlandsbeskrivelsen er blevet føjet til senere, måske i 1500-årene, så er det denne tids reaktion på Ivars beretning, vi bliver præsenteret for: I 1470'erne havde de to skipper Pinning og Potthorst været på rejse til Grønland, hvor de var blevet angrebet af eskimoer. Stedet for disse begivenheder var formodentlig havet ud for Ammassalik på Grønlands østkyst (38). Olaus Magnus bestyrker i sin beskrivelse af Nordens lande fra 1555 opfattelsen af eskimoerne som et krigerisk folk, og fortæller, hvorledes disse ved Grønlands kyster angriber handelsskibe fra små skindfartøjer (39).

Der er vist ingen tvivl om, at eskimoerne i nogle kredse i 1500-årenes Skandinavien blev betragtet som stridbare, og den opfattelse kan være årsagen til den aggressive holdning over for Grønlandsbeskrivelsens skrællinger.

Som støtte for hypotesen om, at interpolationerne i Ivars beskrivelse måske skal dateres til 1500-årene, kan det til sidst fremføres, at det i *Purchas Pilgrims*, hvor den første engelske oversættelse af Grønlandsbeskrivelsen blev trykt i 1608, nævnes, at denne og en beretning om Pinnings og Potthorsts Grønlandsrejse fandtes

nedskrevet i samme gamle regnebog fra Færøerne (40). Med andre ord, nedskriveren af den ældst kendte, men desværre tabte Grønlandsbeskrivelse, må også have været bekendt med Pinnings og Potthorsts møde med eskimoerne, og han kan, på baggrund af denne viden, have udledt, at forholdet mellem eskimoer og kristne måtte have været det samme på Ivar Bardssons tid som i 1470'erne, og i lyset heraf kunne Ivars opgave i Vesterbygden kun have været et forsøg på at bekæmpe eskimoerne.

Men årbogsnotitsen fra 1379, vores sidste kilde, taler klart om stridigheder mellem nordboer og eskimoer. Den oplysning er ikke til at komme uden om. Ivar Bardssons rejseplan blev, som tidligere omtalt, udstedt i 1341, og hvis han rejste til Grønland kort efter, kan man vanskeligt forestille sig, at han stadig skulle finde sig her i slutningen af 1370'erne. På baggrund af dels usikkerheden omkring overleveringen af Ivars Grønlandsbeskrivelse og dels afstanden i tid mellem Ivars formodede Grønlands-ophold og 1379-striden mellem nordboer og eskimoer, mener jeg, at der er ringe grundlag for at kæde oplysningerne i de to kilder sammen.

7. Konklusion

Oplysningen fra 1342 om grønlændernes frafald fra den sande kristendom synes at kunne kædes sammen med kong Magnus Smeks befalingsbrev fra 1355. At besidde den sande kristne tro var for vor ubekendte hjemmelsmand i Skalholt at efterleve de krav, den romersk-katolske kirke pålagde kristenheden. Men meget tyder på, at grønlænderne, eller i hvert fald de grønlandske kirkeejere, var af en anden mening. Jeg tror, grønlænderne på et tidspunkt i midten af 1300-årene nægtede at opfylde deres forpligtelser over for ærkebispens og romerkirken, og at det i Skalholt blev

opfattet som en fornægtelse af Gud og den eneste sande kirke. I 1355 var det åbenbart kong Magnus Smeks hensigt at gribe ind i konflikten, mest i egen interesse. De kirkelige afgifter, der skulle indbetales i 1355, tilfaldt nemlig kongens egen slunkne pengekasse.

Ivar Bardssons Grønlandsbeskrivelse er et resultat af Ivars grønlandsrejse, foretaget engang efter 1341. I den topografiske beskrivelse af Østerbygden gør han meget ud af kirkerne og dissers besiddelser, og historikeren Erik Langer Andersen har foreslået, at Grønlandsbeskrivelsen skal betragtes som en norsk nyregistrering af det grønlandske kirkevæsen med særlig henblik på ejendomsforholdene og kongens interesser (41). Som billedet tegner sig omkring motiverne til Ivar Bardssons rejse, forekommer dette forslag rimeligt.

Jeg tilslutter mig også den opfattelse, at man af Grønlandsbeskrivelsen ikke kan slutte, at Vesterbygden da har været udsat for eskimoiske angreb. Dermed kommer den islandske årbogsoptegnelse fra 1379 om et eskimoisk overfald på nordboerne til at stå alene. Jeg tvivler ikke på, at sammenstød mellem de to befolkningsgrupper har fundet sted. 1342-oplysningen om nordboernes frafald fra den kristne tro, kong Magnus Smeks befalingsbrev fra 1355 og Ivar Bardssons Grønlandsbeskrivelse kan blot ikke tages til indtægt herfor, og hermed svækkes argumentationen i udryddelsesteorien betydeligt.

Selvom vi kun har bevaret få skriftlige kilder om Grønland i middelalderen, så deler jeg Finn Gads forundring over, at ingen af kilderne, ej heller de islandske årbøger, omtaler problemer mellem nordboer og skrællinger – altså bortset fra 1379-kilden. »Det (eskimoiske overfald på Vesterbygden) måtte ellers være en nyhed, som var værd at skrive ned« (42). Måske er forklaringen, at angrebet på Vesterbygden aldrig fandt sted. Har der været småepisoder mellem nordboerne

og eskimoerne, så var de åbenbart ikke alvorlige nok til, at nordboerne fandt det værd at berette om dem. Når 1379-oplysningen overhovedet har fundet vej til de islandske årbøger, skyldes det sikkert, at netop den episode blev betragtet som så alvorlig, at nordboerne eller rejsende har fundet den værd at berette om.

Meget tyder altså på, at der i diskussionen om Vesterbygdens affolkning er lagt for stor vægt på betydningen af stridighederne mellem eskimoer og nordboer.

Tilbage står så for arkæologien at belyse, hvordan forholdet mellem eskimoer og nordboer egentlig var. Af Ivar Bardssons beretning fra Vesterbygden fremgår, at eskimoerne færdedes i området, da Ivar var der i midten af 1300-årene. Og de seneste C14-dateringer fra Thule-eskimoiske møddingslag i Kangeq ved Nuuk peger i samme retning (43). Man kan stille spørgsmålstegn ved udsagnet i de eskimoiske nordbosagn. Var der virkelig kun fjendskab mellem de to befolkningsgrupper, sådan som det kommer til udtryk gennem sagnene, eller gjorde Poul Nørlund ret, da han i Herjolfsnæs-publikationen afstod fra at inddrage de eskimoiske sagn i diskussionen om Vesterbygdens undergang på grund af det sene nedskrivningstidspunkt, fordi: »... we cannot be sure that they (sagnene) were not influenced by the European interrogators.«? (44).

Omvurderingen af de fire »Vesterbygd-kilder« samt resultaterne af de seneste års undersøgelser af nordboernes materielle kultur indebærer, at vi i fremtiden i højere grad må vurdere udviklingen i det norrøne Grønland frem til nordbobygdernes affolkning på baggrund af samspillet mellem interne grønlandske forhold – bl.a. Thule-eskimoernes fremtrængen i Sydgrønland – og udefra kommende påvirkninger, affødt af udviklingen i især Norge, men også i det øvrige nordatlantiske område.

- 1314 – Bisp Arne ankommer til Grønland.
- 1327 – Korstogstien fra Norden. Grønland er blandt indbetalerne.
- 1328 – Kong Magnus Smek kvitterer for modtagelsen af halvdelen af den indbetalte korstogstien. Heriblandt ti endebetalingerne fra Grønland.
- 1340 – Bisp Håkon af Bergen klager til kong Magnus over Vesterhavssøernes vægning ved at indbetale skatter til fehirnen i Bergen.
- 1341 – Bisp Håkon af Bergen udsteder rejsepas til Ivar Bardsson. Han skal rejse til Grønland i Bergen-bispens ærinde.
- 1342 – DET MELDES, AT GRØNLÆNDERNE FRIVILIGT ER FALDET FRA DEN SANDE KRISTNE TRO.
- 1343 – Ærkebisp Paul udnævner Jon Skalli Eiríksson til grønlandernes bisp.
- 1345 – Provincial-konciliet i Bergen meddeler paven, at korstogstien ikke vil blive indbetalt fra Færøerne og Grønland.
- 1346 – Det meldes, at knarren er kommet fra Grønland med overmåde meget gods.
- 1348 – Bisp Arne forflyttes til Færøerne.
- 1351 – Paven pålægger gejstligheden i Sverige og Norge fire-årsafgift på alle indtægter. Kong Magnus skal have halvdelen af de herved indkomne skatter, den anden halvdel er han lovet som et paveligt lån.
- 1355 – KONG MAGNUS SMEKS BEFALINGSBREV TIL POWELL KNUTSSON.
- 1360 – (ca) IVAR BARDSSONS GRØNLANDSBESKRIVELSE.
- 1368 – Bisp Alf ankommer til Grønland.
- 1378 – Bisp Alf dør på Grønland.
- 1379 – DER MELDES OM ESKIMOISK OVERFALD PÅ NORDBOERNE.
- 1408 – Bryllup i Hvalsø-kirken.
- 1914 – Vidneudsagn om at brylluppet i Hvalsø i 1408 skete ifølge Kirkens love.
- 1424 – Endnu et vidneudsagn om at brylluppet i Hvalsø i 1408 skete ifølge Kirkens love.

— ingen bisp i Gardar

Noter

1. von Eggers 1793.
2. Artiklen her er en uddybning af tanker, som blev fremlagt i mit hovedfagsspeciale fra 1984: Arneborg Pedersen 1984.
3. Citat fra GHM III,460.
4. Citat fra GHM III,121.
5. Citat fra GHM III,259.
6. Citat fra GHM III,33.
7. GHM III,459.
8. GHM III,120 f.
9. Jonsson 1930,9.
10. GHM III,479.
11. Jonsson 1930,9.
12. GHM III,4.
13. Citat GHM III,461.
14. Nørlund 1924,250.
15. Nørlund 1942,129 ff.
16. Gad 1967,173 ff.
17. Egede 1770 (1939),268.
18. Kaladlit okalluktuailliat I-IV.
19. I Håkon Håkonssons Saga berettes, hvorledes grønlanderne tilsluttede sig Norgesvældet 1261, se GHM II,772 ff.
20. Albrechtsen 1982,269.
21. F.eks. analyse af genstandsfundene fra ruingruppe V48, Niaquusat og ruingruppe V54, Nipaatsok, i Arneborg Pedersen 1984. Om dragterne fra Ikigaat/Herjolfssnæs, se Nørlund 1924.
22. Citat fra GHM III,15.
23. Dipl.Norv. 5. saml., 152.
24. Reg.Norv. V., 340 & 370.
25. Smedberg 1973,107.
26. KLM 13, sp.466.
27. Thorsteinsson 1985,111.
28. Gad 1967,168.
29. Dipl.Norv. 4.saml., 293.
30. Reg.Norv. IV, 895.
31. Reg.Norv. IV, 612.
32. Joys 1963,276.
33. Gad 1984,70.
34. GHM III,148.
35. GHM III,153.
36. GHM III,157.
37. Thorsteinsson 1985,62.
38. Gad 1967,217.

Fig. 5. Oversigt over skriftlige kilder omtalt i artiklen.

39. GHM III,465.
40. GHM III,479.
41. Langer Andersen 1982.
42. Gad 1967,180.
43. Gulløv 1982,233.
44. Nørlund 1924,257.

Litteratur

- Albrehtsen, Svend Erik: Træk af den norrøne gårds udvikling på Grønland. *Vestnordisk byggeskikk gjennom to tusen år*. Stavanger 1982.
- Arneborg Pedersen, Jette: *De norrøne bebyggelser i Nipaitsoq og Niaquusat*: materiel kultur, udenlandsforbindelser, kulturelt særpræg, kronologi og ophør – belyst især ud fra oldsagerne udgravet 1976-77, med en vurdering af, hvad en samlet undersøgelse af oldsagerne også fra de øvrige bebyggelser i Vesterbygden vil kunne sige om de nævnte spørgsmål for Vesterbygden som helhed. Upubl. hovedfagsspeciale i middelalder-arkæologi, Århus Universitet 1984.
- Bruun, Daniel: *Erik den Røde*. København 1931.
- Diplomatarium Norvegicum*. Christiania 1849-1919.
- Egede, Niels: *Prosopographia Karalitae*. Udg. ved H. Ostermann i *Meddelelser om Grønland* bd. 20. København 1939.
- Eggers, H. P. von: *Priisskrift om Grønlands Østerbygds sande beliggenhed*. Kjøbenhavn 1793.
- Gad, Finn: *Grønlands Historie I*. København 1967.
- Gad, Finn: *Grønland*. København 1984.
- GHM: *Grønlands Historiske Mindesmærker*. København 1838-45, reprint 1976.
- Gulløv, Hans Christian: Eskimoens syn på europæeren. *Grønland*. 5-6-7. 1982.
- Ingstad, Helge: *Landet under Polarstjernen*. København 1960.
- Jonsson, Finnur: *Det Gamle Grønlands Beskrivelse af Ivar Bardsson*. København 1930.
- Joys, Charles: *Vårt Folks Historie III*. Oslo 1963.
- Kaladlit Assitilialit – Grønlandske Træsnit*. Udg. Lars Møller. Godthaab 1860.
- Kaladlit okalluklliait – Grønlandske Folkesagn*. Udg. H. C. Rink. Nuuk/ Godthaab 1859-63.
- Kleivan, Inge: Grønlandske Sagn om Nordboerne. *Grønland* 8-9. 1982.
- Krogh, Knud J.: *Erik den Rødes Grønland*. København 1982.
- Langer Andersen, Erik: De norrøne stednavne i Østerbygden. *Grønland* 5-6-7. 1982.
- Meldgaard, Jørgen: *Nordboerne i Grønland*. København 1965.
- Nørlund, Poul: Buried Norsemen at Herjolfsnes. *Meddelelser om Grønland* bd. LXVII. 1924.
- Nørlund, Poul: *De Gamle Nordboerbygder ved Verdens ende*. København 1942.
- Olaus Magnus: De Gentibus Septentrionis i *GHM* III,464 ff.
- Regesta Norvegica*.
- Roussell, Aage: *Farms and Churches in the Mediaeval Norse Settlements of Greenland*. Meddelelser om Grønland bd. 89,1. København 1941.
- Smedberg, Gunnar: *Nordens Første Kyrkor*. Stockholm 1973.
- Thalbitzer, William: Powell Knutssons Rejse. *Det Grønlandske Selskabs Årsskrift* 1948.
- Thorsteinsson, Bjørn: *Island*. København 1985.